

Матковська О. Й.,
НУ "Львівська політехніка"

ОРВЕЛІВСЬКА НОВОМОВА ТА СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена аналізу поняття "новомова", її ознак та функцій в Орвелівській концепції та спробі простежити виокремлені характеристики у сучасному дискурсі. Шляхи реалізації властивих Новомові маніпулятивних механізмів виявлені в евфемістичності, клішованості, десемантизації лексики, поширенні ухильної лексики, аббревіатур, принципі політкоректності у медійному, політичному, рекламному дискурсі.

Ключові слова: новомова, мовні механізми маніпулювання, десемантизація, ухильна лексика, політкоректність, перифраза, евфемізм.

Стаття посвячена аналізу поняття "новояз", его признаков и функций в Орвелевской концепции и попытке проследить установленные характеристики в современном дискурсе. Пути реализации свойственных Новоязу манипулятивных механизмов выявлены в эвфемистичности, клишированности, десемантизации лексики, распространении уклончивой лексики, аббревиатур, принципе политкорректности в медийном, политическом, рекламном дискурсе.

Ключевые слова: новояз, языковые механизмы манипуляции, десемантизация лексики, уклончивая лексика, политкорректность, перифраза, эвфемизм.

The article looks into the notion of newspeak, its features and functions in Orwell's concept and attempts to trace the determined newspeak properties in the modern discourse. Newspeak manipulative mechanisms have been found in media, political and advertising discourse as realized in euphemisms, clichéd phrases, desemantised vocabulary, weasel words, abbreviations, and political correctness.

Key words: newspeak, language manipulation mechanisms, desemantisation of vocabulary, weasel words, political correctness, circumlocution, euphemism.

Чисельні лінгвістичні дослідження комунікації у різних типах дискурсу підтверджують зумовленість сприйняття об'єктивних фактів дійсності мовними засобами їх вираження. Характеризуючи тенденції у діяльності світових ЗМІ, особливості політичного дискурсу, способи подачі новин, журналісти та лінгвісти часто апелюють до терміну "новомова", щоб вказати на маніпулятивні та пропагандистські спроби висвітлити об'єктивну дійсність у вигідному світлі, таким чином змоделювати певну картину дійсності у свідомості реципієнтів. "Новомова" – вигадка Джорджа Орвела в антиутопії "1984", що реалістично, хоча дещо гіперболізовано, зображує намагання тоталітарного режиму знищити вільно-мислячу особистість та цілковито управляти суспільством маріонеток.

Якого змісту набуває поняття "новомова" сьогодні, чи має місце у сучасному дискурсі Орвелівська Новомова і в яких лінгвістичних явищах можна її простежити – відповідь на ці питання є метою цієї статті. Актуальність такого дослідження зумовлена значним і постійним інтересом до впливу мови на мислення, маніпулятивного та пропагандистського характеру сучасної комунікації в певних сферах, що широко асоціюється в публіцистиці з принципами новомови; а також відсутністю системного лінгвістичного вивчення новомови та її проявів в сучасному дискурсі.

Концепція Новомови Дж. Орвела ґрунтується на принципі лінгвістичної відносності – гіпотезі Сепіра-Ворфа, за якою мова визначає мислення, а мовні категорії детермінують когнітивні. Ця ідея вперше висловлена філософами 19ст., зокрема Гумбольдтом, широко вивчалась в антропології, філософії, психології та лінгвістичних напрямках, і сьогодні більшість вчених визнають вплив мови на думку та людську поведінку. Новомова у романі "1984" мала забезпечити спосіб мислення в рамках ідеології партії Англійського соціалізму (IngSoc) та унеможливити інакомислення, таким чином забезпечити безперешкодне панування тоталітарного режиму, тотального контролю. З додатка до антиутопії дізнаємось детальні принципи побудови Новомови, особливості лексичних та граматичних категорій та поділ на три групи відповідно до сфери вжитку: 1) лексика А для ведення господарства та побуту, 2) лексика В, що обслуговує політичну сферу, 3) лексика С – для науки та техніки. Основними принципами у створенні цієї штучної мови на основі англійської (Old speak) виступають спрощеність та елімінація слів, граматичних форм і полісемії, що досягається знищенням слів, які виражають небезпечні для режиму поняття чи їхніх небезпечних значень (пр. *free* – лише вільний від чогось, а не політично), усуненням неоднозначних смислових відтінків та багатозначності слів, скороченням антонімічних та синонімічних рядів, ліквідацією слів з негативним значенням, спрощенням способів словотвору (*in* стає універсальним негативним префіксом), стандартизацією граматичних форм (усуваються неправильні форми дієслів (*stealed*), уніфікуються форми порівняння прикметників (*gooder*), утворення множини іменників (*mans, oxes, lifes*), взаємозамінністю частин мови (*think, knife, when* можуть виконувати будь-яку потрібну функцію), широким вживанням аббревіатур (*IngSoc, thinkpol, comintern, minitruer, minipax*), утворенням складних неологізмів з наявних слів мінімізованої лексики для позначення складних понять чи замість словосполук (*double plus cold, double plus good, good think, Old speak, New speak*). Укладений словник Новомови (зокрема група В) підпорядковувався ідеологічним потребам Партії: звичні слова надіялися потрібним смислом, застосовувалося багато евфемізмів (*joy camp* – табір примусових робіт, *Mini Pax* – Міністерство Миру насправді було міністерством війни). Зменшуючи кількість лексичних одиниць з кожним роком, держава залишала мовні засоби для вираження лише дозволених думок, таким чином забезпечувала вузьке мислення, стандартизоване сприйняття реальності, унеможливлювала творче та альтернативне мислення [10].

Орвелівська Новомова функціонувала у тоталітарному суспільстві виконуючи ідеологічні завдання правлячої партії, тому найчастіше поняття "ново мова" асоціюється з мовою тоталітарних режимів, утисками національної ідентичності в мові, маніпуляцією політичної свідомості, викривленнями реальних подій та процесів у ЗМІ. С.А.

Шаповал диференціює три способи розуміння новомови у сучасній публіцистиці: новомова як діалект певної субкультури; як мова політики, пропаганди, ідеології; в найширшому розумінні риси новомови характерні для будь-якої мови як інструмента соціальної влади, що передбачає маніпулятивний ефект [7]. Р.Балкар, досліджуючи мовне маніпулювання, називає мову інструментом соціальної влади оскільки мова – засіб символічного відображення дійсності, вона відображає структури соціально-політичної влади у суспільстві, неминуче займаючи певну позицію.

Лінгвістичне обґрунтування новомови як ідеологічного витвору тоталітарного режиму знаходимо у О.А. Земської, котра виділяє такі ознаки: “ високу міру клішованості, евфемістичність, порушення основних постулатів спілкування з метою лінгвістичного маніпулювання, десемантизація не лише окремих слів, але й цілих уривків дискурсу. Кліше новомови зорієнтовані або на абстрактний, умовний референт, або на референт, відсутній в реальності” [4, с. 23]. Польський дослідник Міхал Гловінський, вивчаючи польський радянський дискурс сформулював такі властивості новомови: “нав’язування виразного знаку цінності”, “синтез прагматичних та ритуальних елементів”, “стихія магічності”, “свавільні рішення” [2, с.159-161]. Аналізуючи комунікацію Радянського простору вчені та журналісти використовують різні терміни на позначення особливої мовної системи співвідносної з концепцією Дж.Орвела, а саме: мова тоталітарного суспільства, тоталітарна мова, дубль-новомова, радянський політичний жаргон, мова радянської бюрократії (номенклатури), новояз, номенклатурний новояз. Ролан Барт створив термін “енкратичний соціолект” для позначення різновиду національної мови державної влади на противагу “акратичному” соціолектові, носіями якого є опозиційна сторона [1].

Значну увагу проблемі існування новомови та маніпуляції національною свідомістю приділяли інші письменники, зокрема Берджес, Платонов, Пелевін, Хакслі. Оксана Забужко у критичних есе аргументувала національно-небезпечний потенціал радянської новомови, енкратичного соціолекту, котрі на українських теренах не просто виконували Орвелівську функцію “звукити обрії думки”, але й витіснити національну картину світу. Адже “мова є частиною соціальної пам’яті, сукупністю значень (немовних), що становлять орієнтовну основу діяльності” [6, с.12]; національна мова – це прояв “ментально-лінгвального комплексу” [6, с.11]. Успішне обґрунтування залежності мови та національної свідомості знаходимо у філософській герменевтиці: Л. Вітгенштайн писав, що “межі моєї мови означають межі мого світу”, в М. Гайдеггера мова – “оселя буття духу”.

Отже, новомова як мова тоталітарних режимів впливала на світосприйняття, популяризуючи потрібні ідеї через ідеолексеми, тотеми, знакові слова, нав’язуючи потрібні оцінки дійсності, поширюючи специфічну атрибутивну лексику, приховуючи правдивий зміст, а з ним і частину реалій, за допомогою номінацій “нульового змісту”, пропонуючи готові мовні кліше сприяла стандартизації мислення. Сьогодні не існує тоталітарного режиму, нема й тоталітарної мови, котра б обслуговувала його інтереси, звужувала та впливала на мислення людей в ідеологічних цілях, проте навіть у демократичному світі панують певні інтереси, які породжують спроби маніпулювання людьми, впливу на світосприйняття, прийняття певних рішень, що й відображається у вербальній комунікації. Багато журналістів, працівників ЗМІ адаптують Орвелівські гасла, принципи Новомови, щоб охарактеризувати небезпечні тенденції необ’єктивного висвітлення інформації, певної цензури, присутні у нинішньому медіа просторі. Американський журналіст Ернест Патрідж у ряді статей стверджує, що новомова живе в провідних американських ЗМІ, що проявляється у спотворенні інформації, прикладах спотвореного слововживання, заборони певної лексики, поширенні принципу політкоректності. Представники британських ЗМІ Девід Едвардс і Девід Кромвель у книзі “Новомова у 21ст.” (2009) засвідчують на підставі моніторингу групи Media Lens за британською ліберальною пресою, що британські джерела інформації не викликають довіри. В Інтернеті поширюються тлумачні словники сучасної новомови, котрі показують завульований смисл уживаної лексики з метою приховати справжню суть, ускладнити розуміння чи “прикрасити” реальність. Дослідники політичного дискурсу прослідковують ідеї Орвела про вплив мови на політичне мислення мовних засобах маніпулювання – прихованого впливу на свідомість людини і поведінку у певному напрямку всупереч її інтересам. Проблемою маніпулювання у сучасному дискурсі займалися відомі світові дослідники Хомський, Чілтон, Водак, Ван Дейк. Очевидно, що для повного розуміння механізмів маніпулювання в принципі необхідний міждисциплінарний підхід, насамперед соціальний, когнітивний та дискурсивний погляди.

Інтегрована теорія маніпулювання знаходимо у Ван Дейка: “маніпулювання – це соціальне явище, тому що передбачає взаємодію і зловживання владою між групами та соціальними учасниками, це когнітивне явище, тому що завжди стосується маніпулювання свідомістю учасників, і дискурсивно- семіотичне явище, тому що маніпуляція реалізується через текст, розмову та візуальні засоби” [11, с.361]. Маніпулятивний характер дискурсу визначається контекстом, ті ж самі структури та мовні засоби на різних рівнях дискурсу застосовуватись з різними комунікативними цілями – переконати та проінформувати, навчити чи нав’язати модель свідомості. У дискурсивному вимірі маніпулювання здійснюється через стратегію позитивної презентації себе (self-presentation) та негативної презентації іншої сторони (other- presentation), позитивні/ негативні мовленнєві акти, семантичні макроструктури – вибір теми, локальні значення позитивних/негативних дій, підбір позитивної/ негативної лексики, добір синтаксичних структур, риторичних засобів (гіпербол, евфемізмів, метонімії, метафор) для виділення позитивних/негативних характеристик [11]. Маніпулятивний дискурс типовий для комунікації, контрольованої панівними політичними, бюрократичними, академічними, медіа чи корпоративними елітами [11]. Звідси випливає, що мовні засоби маніпулювання відображаються передовсім в політичному дискурсі, новинах, рекламі – сферах, що найбільш передбачають вплив на людину в напрямку певних інтересів. У зазначених видах сучасного дискурсу виділяємо наступні лінгвістичні явища та лексичні категорії, в яких простежуємо маніпулятивний ефект і відповідність принципам новомови: евфемізми та перифрази, ідеологеми, лексична десемантизація, ухильна лексика, абстраговані неологізми.

Евфемізми як засоби заміни неприємного на приємне чи менш образливе для слухача широко застосовуються в різних видах комунікації, дослідження маніпулятивного дискурсу виділяють евфемістичні вирази як найпоши-

реніший мовний засіб прихованого впливу на реципієнта. “Евфемістичні заміни –це дієвий публіцистичний прийом створення позитивного образу чи нейтралізації негативного враження для утвердження потрібних ідей” [3, с. 228]. В особистій комунікації вживання евфемізмів продиктовано свідомо чи підсвідомо потребою ввічливості, чуйності до співрозмовника (перифразування смерті, небезпечних хвороб), але в політиці, в сфері громадських зв'язків можна простежити маніпулятивну функцію – приховати справжню чи повну суть референта. Проілюструвати це можуть висвітлення в медіа різноманітних військових конфліктів (війна у Перській затоці, Югославії, Чечні, Іраку операції ООН та НАТО, боротьба з терористами): з метою створення більш позитивного образу ініціаторів військових дій, атмосфери демократичності та уникнути трагічного сприйняття таких дій влади застосовують нейтральну лексику, уникаючи слів з негативною конотацією. Так, війна називається *конфліктом*, наступ – *операцією*, військові дії – *миротворчим місіями*, встановлення свого впливу приховується під *антитерористичними операціями* чи *наведенням конституційного порядку* (як у Чечні). Подібне евфемістичне перефразування має місце і інших соціальних сферах, розгляньмо: *downsize* (скорочувати штат) – *lay off* (звільняти), *alternative lifestyle* (альтернативний спосіб життя) – *sexual perversion* (сексуальне збочення), *self-confident* (впевнений у собі) – *arrogant* (самовпевнений), *homosexual* (гомосексуаліст) – *gay* (гей). У західних аналізах політичного та медіа дискурсу знаходимо термін дубльмова (*doublespeak*), котрий за визначенням близький до евфемізмів (це мова створена для свідомого приховування прямого значення слів). Вільям Лутц, автор багатьох праць про “подвійну мову”, стверджує, що вона спотворює чи робить розмитим фактичний зміст повідомлення через вживання евфемізмів та двозначної лексики, популярних слів невиразної номінації, перифразуванні з метою приховати значення, номінацій, що не передають сутність речей, жаргоні. Ці форми “подвійної мови” проявляються у різних сферах життєдіяльності і роблять комунікацію вдовою та непрозорою, вводячи адресата в оману [9]. У книзі “The New Doublespeak” В. Лутц подає такі ілюстрації неоднозначності та уникання прямого висловлювання: *competitive dynamics, re-equitizing, empowerment* – слова з абстрагованою семантикою, складні для пересічного розуміння; *bad loans- nonperforming assets, bad debts - nonperforming credits, worst – least-best, enhanced interrogation- torture, pre-owned- second-hand, re-engineering, restructuring a company – firing workers, negative patient care outcome – death, capital punishment- state execution*. В українській публіцистиці та політичній мові часто зустрічаємо *Схід і Захід разом, антикризові дії, суспільна мораль, консолідація, героїчне минуле, свобода слова* тощо, котрі хоч і не є перифразами, але контекстуальний аналіз показує, що не передають свого прямого значення, а радше відображають подвійні стандарти мовлення та мислення (двомислення – *doublethink*) і нагадують Орвелівські слова-коди (*мир- війна, свобода- рабство, сила – невігластво*).

Слова окрім базових значень викликають певні асоціації, тому вдало підібрана лексика створить потрібний образ у сприйнятті адресата, евфемістичні перифразування пом'якшать враження від отриманого негативного повідомлення, складні абстраговані терміни заплутають слухача та відвернуть увагу від серйозності ситуації чи суті проблеми. Як бачимо, ці функції близькі до завдань Новомови, тож евфемізми, перифрази, дубльмова можуть вважатись її сучасними аналогами, котрі реалізуються найбільше в політичному дискурсі, рекламі, ЗМІ.

Ще одним шляхом реалізації новомови у сучасному дискурсі можна вважати принцип політкоректності (*political correctness*): у комунікації це передбачає спроби уникати вживання тих лексичних одиниць, котрі можуть бути якоюсь мірою принизливими у професійному, статевому, соціальному, віковому, релігійному, расовому, ідеологічному контекстах, в плані сексуальної орієнтації. Відповідно політично некоректна мова містить принизливі конотації, упереджене ставлення. Початок цього руху пов'язують з фемінізмом минулого століття, тому значне місце посідають слова без гендерних ознак (*spokesperson, firefighter*). Найпоширенішими перифразами за принципом політ коректності є: *excessively overweight* замість *fat, a member of congress* а не *congressman, voting irregularities* заміною *electoral fraud, pro-choice – pro-baby-killing*, уникання прямої номінації фізичних вад (*blind, deaf* краще мають називатись *visually challenged* та *hearing impaired*). Рух за зміну мови згідно з принципом політкоректності зустрів суттєву критику в США, оскільки мовці та громадські діячі побачили в ньому наступ на свободу, вільне висловлювання, з лінгвістичної точки зору – спробу вплинути на сприйняття реальності, змінюючи мовну картину світу.

До прийомів мовної маніпуляції, а отже, і проявів новомови можна віднести слова та вирази з нечіткою семантикою, в англійській мові поширений термін *weasel words* – слова що мають ухильні розмиті значення, не несуть конкретної інформації. Н. Гросная виділяє лексику з “дифузною семантикою”: *широкомасштабна операція, ненормальна ситуація, вказана межа, крайні заходи*, сполуки з лексемами *деякий, невідомий, відповідний, неадекватний* [3]. Вживаючи таку лексику автори повідомлень не передають об'єктивної правди, уникаючи точної інформації, таким чином впливають на бачення дійсності, що формується в уяві адресата. Слова чи вирази з ухильним значенням зустрічаються і в мові політиків, і в рекламному дискурсі, і в публіцистичних жанрах, такі лексичні одиниці заповнюють простір спілкування, створюють враження важливого та значущого, однак семантичний аналіз не виявляє виразного змісту та конкретної інформації за ними: в рекламі найбільше неясних виразів на позначення кількості (*до 50% на товари, все більше людей, Nothing Is Stronger/Longer Lasting/Safe, Lose 20 pounds in 3 weeks* – до усіх сполук треба поставити ряд запитань, щоб отримати повну картину повідомлення); *dextho, кажуть, Nobody else's product is better than ours, дослідження показують, питання піднімалось*, тощо).

В Новомові Орвела, особливо в ідеологічній частині лексики суттєву частку посідали новоутворені складні та складені слова, які мали виражати політичні ідеї партії, принципи ідеології і не викликати зайвих, непотрібних, асоціацій (*crimethink, doublethink*). В сучасному політичному дискурсі теж поширені складні слова, неологізми, багато з яких є іншомовного походження, вони часто незрозумілі для пересічного, некомпетентного в обговорюваних проблемах слухача. Певна частка такої лексики пройшла процес десимантизації і додає враження помпезності, важливості, претензійності. В англійській літературі вживається термін *buzz word/phrase* на позначення модної лексичної одиниці найчастіше поширеної в певному мовному середовищі та популяризованої

в ЗМІ. Прикладом складної, новоутвореної, абстрагованої лексики популярної в українському дискурсі є: *європейство, Євроатлантичний, геоекономічний, геополітична шахівниця, глобалізатор, американізація, багатовекторність, багато релігійність, дерадянізація, декомунізація, неობільшовизм, неототалітаризм, нерезидент, некомуніст, негромадянин, не державність, непарламентський, недемократичність* (згадаймо уніфікацію негативного префікса *un* в Новомові), *постсоюз, позаідеологічний, позапартійний, позаблоковий* і т.д. Слово *Євро* стало модним та майже невід'ємним словотвірним елементом: *єврозона, євростадарт/ремонт/рівень/забігайлівка/банка/двері/скандал/знаменитість/любов/задоволення*; схожої популярності набули слова *VIP* та *арт* (*арт кафе / директор/центр* тощо).

У різних типах сучасного дискурсу поширені аббревіатури. Скорочення усього окремих слів включно є однією з характеристик Новомови (за концепцією Орвела скорочене слово передавало інший смисл ніж конотації повної форми). В радянській новомові слова *радгосп, держкомстат, комінтерн* у щоденному вжитку загубили повноту асоціативних зв'язків з семантикою складових компонентів. Вживаючи скороченні одиниці лексики учасники комунікації сприймають їх абстраговано, не задумуючись над повним смислом. Особливого розмаху процес аббревіації набув в електронній комунікації, своєрідний стиль електронного спілкування по аналогії з *Newspeak* називають *Netspeak*. Численні аббревіатури передають не просто слова, але цілі повідомлення й виконують комунікативні акти, банк символів допомагає комунікантам безсловесно передати свої емоції та почуття. Такі технічні можливості спрощують особистісне спілкування в часовому вимірі і, на жаль, в духовному – адже використання стандартних одиниць електронної мови руйнує творче мислення, робить комунікацію прогнозованою та технічно-залежною.

Отож, концепція Новомови Орвела до певної міри зреалізована в реальних тоталітарних мовах, її певні сліди можна простежити і в сучасному дискурсі в різних явищах вербальної комунікації. Принципи новомови відображаються в мовних засобах маніпулювання в політичному, рекламному та публіцистичному дискурсах. Про це свідчать тенденції застосовувати ухильну лексику, абстраговані лексичні одиниці, подвійну мову, складні неологізми, аббревіатури, клішовані словосполучення. Усі ці риси сьогоденної комунікації не сприяють її прозорості та ефективності, однак є невідворотними. Тривожні апеляції до Орвелівської моделі мови у медіа просторі мають лінгвістичні підстави, а комплексне міждисциплінарне дослідження шляхів реалізації новомови у сучасному дискурсі повинне сприяти учасникам комунікації усвідомити маніпулятивні загрози та їх уникати.

Література:

1. Барт, Р. Разделение языков [Текст] // Барт, Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт; пер. с фр.; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 616 с.
2. Гловінський М. Новомова // Міхал Гловінський // 12 польських есеїв. – К. : Критика, 2001. – С. 158-180.
3. Гронская Н. Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием / [Электронный ресурс] / Гронская Н. Э. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. Серия: Международные отношения, Политология, Регионоведение, 2003 –№ 5. –С.220-231 – Режим доступа:http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/9999-0200_West_MO_2003_1/22.pdf
4. Земская Е. А. Клише новоязы цитация в языке постсоветского периода // Е. А. Земская // Вопр. Языкознания. – М., 1996 – № 3. – С. 23-31.
5. Забужко О. С. Мова і влада // Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х / О. С. Забужко. – К. : Факт , 1999. – С. 99-124.
6. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология // Красных В. В. –Москва : Гнозис, 2002. – 284 с.
7. Шаповал С. А. Новояз / [Электронный ресурс] / Шаповал С.А. // Общая психология. Словарь / под. ред. А. В. Петровского // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь: В 6 т. / ред.-сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского. – М. : ПЕР СЭ, 2005. – 251 с. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/~книги/Общая%20психология/Новояз>
8. Edwards D. Newspeak in the 21st. Century // D. Edwards, D. Cromwell. – London : Pluto Press, 2009. – 304 p.
9. Lutz W. The New Doublespeak: Why No One Knows What Anyone's Saying Anymore / William Lutz // Toronto, Ontario : Pipping Publishing, 1996. – 287 p.
10. Orwell G. Nineteen Eighty-Four. Appendix. The principles of Newspeak. [Електронний ресурс] / G. Orwell // Режим доступу : http://orwell.ru/library/novels/1984/english/en_app
11. Van Dijk T. A. Discourse and manipulation [Електронний ресурс] / Van Dijk T. A. // Discourse and society. – London: SAGE Publications : 2006. – p. 359-383 – Режимдоступу : <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20and%20manipulation.pdf>